

סימן ט'

בדין תשבו כעין תדורו ואכילה בסוכה בליל ט"ו (דף כז).

בתורה נאמר (ויקרא כ"ג, מב-מג):

בסוכות תשבו שבעת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בסוכות, למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים.

ודרשו חז"ל בתורת כהנים (אמור פרשה יב פרק י"ז אות ה):

תשבו, ואין תשבו אלא כעין תדורו, מיכן אמרו אוכל בסוכה, שותה בסוכה, ומטייל בסוכה, ומעלה כליו בסוכה.

דרשה זו נזכרת בשני התלמודים פעמים רבות,¹ ומאות פעמים בדברי הראשונים, האחרונים והפוסקים, והיא מהווה יסוד לדינים רבים, מהם לפטור כגון פטור המצטער, שבו עסקנו בסימן ח', ומהם לחיוב כגון החובה להעלות לסוכה מצעים נאים וכלים נאים.

אחד הדינים הנלמדים מדרשת "תשבו כעין תדורו" הוא חובת הסעודה בסוכה. בסימן זה נבחן את חובת הסעודה בסוכה בשבעת ימי החג בכלל ובלילה ראשון בפרט.

מחלוקת רבי אליעזר וחכמים

הנה שנינו במשנה (כז):

רבי אליעזר אומר: ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה. וחכמים אומרים: אין לדבר קצבה, חוץ מלילי יום

1 בבלי סוכה כז. כז. כח.; קידושין לד.; ערכין ג.; ירושלמי סוכה פ"ב ה"י ועוד.

טוב ראשון של חג בלבה. ועוד אמר רבי אליעזר: מי שלא אכל [לילי] יום טוב הראשון - ישלים לילי יום טוב האחרון של חג. וחכמים אומרים: אין לדבר תשלומין, ועל זה נאמר "מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות".

מבואר אם כן שנחלקו רבי אליעזר וחכמים לגבי חיוב אכילה בסוכה. לדעת רבי אליעזר ישנו חיוב לאכול שתי סעודות בסוכה בכל יום משבעת ימי החג, ואילו לדעת חכמים אין חיוב סעודה בסוכה כלל, חוץ מסעודה אחת בלילה הראשון. ויש להתבונן ביסוד המחלוקת.

והנה בגמרא שם שנינו:

מאי טעמא דרבי אליעזר, תשבו כעין תדורו, מה דירה אחת ביום ואחת בלילה, אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה. ורבנן - כדירה, מה דירה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל, אף סוכה נמי אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל.

כלומר, הן רבי אליעזר והן חכמים דרשו את הכתוב "תשבו" באופן זהה – "תשבו כעין תדורו", ובכל זאת הם הגיעו מאותה הדרשה לשתי מסקנות הפוכות: לדעת רבי אליעזר, "תשבו כעין תדורו" מחייב ארבע עשרה סעודות, ולדעת חכמים אדרבה, "תשבו כעין תדורו" מלמד שאין שום חיוב סעודה. דהיינו, רבי אליעזר התבונן על המציאות בפועל – מבחינה מציאותית דרכו של אדם בביתו לאכול

2 הדבר מתחדד לנוכח השוואה לסוגיית הירושלמי המקבילה (פ"ב, ה"ז), שם לומד רבי אליעזר בגזרה שווה "תשבו-תשבו" בין "בסוכות תשבו" ובין האמור בפרשת צו לגבי חנוכת המשכן "ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה", כשם ששיבת אהרון ובניו בפתח אוהל מועד הייתה תמידית במשך כל שבעת ימי המילואים, כך צריכה להיות גם ישיבת הסוכה (הבנה זו בירושלמי מסבירה גם את האמור לקמן (כז:), שרבי אליעזר היה אוסר לצאת מהסוכה במהלך החג).

לעומת זאת חכמים שם אינם מקבלים גזרה שווה זו, ועמדתם נסמכת על גזרה שווה אחרת, "חמישה עשר-חמישה עשר": "מה ט"ו שנאמר בפסח לילה הראשון חובה ושאר כל הימים רשות, אף ט"ו שנאמר בחג לילה הראשון חובה ושאר כל הימים רשות". גם בכך שונה סוגיית הירושלמי מסוגיית הבבלי, שהרי בעוד לפי הבבלי רק החיוב של סעודת הלילה הראשון בסוכה נלמד מהגזרה שווה לפסח, הרי שלפי הירושלמי גם הפטור בשאר הימים נלמד מאותו מקור עצמו. חלק מהדברים שיוסברו לקמן, ביחס שבין פסח לסוכות, יובנו היטב לאור דברי הירושלמי הללו.

שתי סעודות ביום, ואם כן "כעין תדורו" מחייב לעשות זאת גם בסוכה. לעומת זאת חכמים התבוננו על החיוב – ומבחינת עצם החיוב, כמו שבכיתו של אדם אין לו חיוב לאכול כלל, כך גם "כעין תדורו" מלמד שאין כל חיוב לאכול בסוכה.

חובת אכילה בלילה הראשון

נדמה שחכמים חלוקים על רבי אליעזר מן הקצה לקצה, ולדעתם לא רק שאין חובה לאכול סך מסוים סעודות בסוכה, אלא שאדרבה יצירת חיוב של אכילת סעודות בסוכה אפילו פוגמת בדרישת "כעין תדורו". נבקש מעט להרחיב ולבאר סברה זו.

הנה הגמרא בריש מסכת יומא (י) דנה לגבי חיוב מזוזה בלשכת פרהדרין, הלשכה שבה היה הכהן הגדול שוהה במשך שבעת הימים שקודם יום הכיפורים, ונחלקו בדבר רבי יהודה וחכמים. חכמים מחייבים את הלשכה במזוזה ואילו רבי יהודה פוטר במזוזה מדאורייתא. הגמרא מתקשה בדעת רבי יהודה, שהרי רבי יהודה מחייב מזוזה אפילו בסוכה, שהיא בוודאי יותר ארעית מן הלשכה. למסקנה מבאר רבא שטעמו של רבי יהודה לפטור לשכה הוא משום שדירה בעל כורחיה לא שמה דירה. דהיינו, על אף שמצד המבנה מדובר על מבנה גדול, קבוע ויציב, שיש עליו שם בית, בכל זאת כיוון שהכהן הגדול נמצא שם בכפייה (שהרי אם לא ישהה שם בשבעת הימים לא יתירו לו רבנן אחר כך לעבוד ביום הכיפורים) זו לא צורת מגורים נורמלית, ולכן הוא פוטר בית זה ממזוזה.³

3 ועיין עוד בתוספות ישנים (שם ד"ה ורבי), שהקשו מדוע רבי יהודה מחייב סוכה במזוזה, הרי לכאורה גם היא דירה בעל כורחו כיוון שחייב לשבת בה כל שבעת הימים. ובתוך תירוצם כתבו: "וסוכה לאו דירה בעל כורחיה... והולך הנה והנה". וכוונתם מבוארת, שהאדם לא חייב להיות כל העת בסוכה, והוא יכול להיכנס ולצאת כרצונו. ועיין עוד בחידושי הריטב"א ובתוספות הרא"ש, ובחידושי השפת אמת ובהערות הגר"ש שם, מה שכתבו בזה, ודו"ק.

אולם קשה, שהרי חכמים חולקים של על רבי יהודה וסוברים שדירה בעל כורחיה כן נחשבת כדירה, ולכן מחייבים לשכה במזוזה. אכן נראה שאין מכאן קושיה, כי אפשר שגם חכמים מודים שישנו ליקוי בדירה בעל כורחיה, אלא שלשיטתם הליקוי פוגע רק בהגדרת המגורים ולא בחפצא של הדירה. לכן לדעתם יש לחלק בין מצוות מזוזה ובין מצוות ישיבה בסוכה. חיוב מזוזה תלוי לשיטתם רק בשם דירה בחפצא, ולא בצורת המגורים, ולכן לדעתם לשכה חייבת במזוזה למרות הליקוי במגורים. מה שאין כן מצוות ישיבה בסוכה, שדרשו חז"ל "תשבו כעין תדורו" – הרי שהתורה

לדברינו, זו גם סברת חכמים בסוכה. לדעתם, אם נחייב את האדם לסעוד ולשהות בסוכה בעל כורחו, זו לא תהיה דירתו (שהרי דירה בעל כורחה לא שמה דירה), ונמצא שאדרבה החיוב לסעוד יפגע במצוות "תשבו כעין תדורו".

לאור זאת יש להבין את אופי חיוב הסעודה בלילה ראשון לפי שיטת חכמים, שלפי דברינו אינו רק חיוב היוצא מן הכלל, אלא גם מנוגד לדין "כעין תדורו" ולסברת הדין, כפי שהבינו אותה חכמים. וכך שנינו שם בגמרא:

אי הכי, אפילו לילי יום טוב ראשון נמי, אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוודק נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות, מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות, אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות. והתם מנלן, אמר קרא "בערב תאכלו מצות" - הכתוב קבעו חובה.

אפשר שדברינו לעיל, על הסתירה המהותית שיש בין חיוב אכילה כלשהו בסוכה ובין הבנת חכמים את דין "כעין תדורו", מונחים בקושיית הגמרא "אי הכי אפילו לילה ראשון נמי", כלומר בעצם לפי לשיטת חכמים מהותית לא ניתן לחייב באכילה כלל, גם לא בלילה הראשון.⁴ את הקושי הזה הגמרא מתרצת בכך שילפינן גזרה שווה "חמישה עשר-חמישה עשר" מחג המצות, וכשם שבחג המצות ישנה חובה של אכילת מצה בלילה הראשון, הנלמדת מהפסוק "בערב תאכלו מצות", כך גם בסוכות ישנו חיוב ייחודי בלילה הראשון, למרות דרשת "כעין תדורו" שפוטרת עקרונית מחיובי אכילה כלשהם.

הקפידה לא רק על החפצא של המבנה אלא גם על צורת המגורים, וממילא מסתבר שכאן הם מודים שעל אף שהדירה מצד עצמה היא דירה, בכל זאת כאשר המגורים נעשים בכפייה הם אינם מגורים, ואכמ"ל.

4 ועיין בדברי הערוך לנר (ד"ה בגמרא אי) שעמד בזה, וזה לשונו: "קצת קשה מה לשון 'אי הכי', הא זה קשה בלאו הכי על משנתנו למה יהיה חייב לאכול לילה ראשון בסוכה. וי"ל דבלאו הכי הוי סובר דילפינן במה מצינו מחג המצות, אבל השתא דקאמר דרבנן דרשי 'כדירה, אי בעי אכיל אי בעי לא אכל', אם כן גם לילה הראשונה בכלל, ומנא לן לילף מחג המצות כיון דמיעט קרא בפירוש מחיוב". דהיינו, לפני הלימוד של חכמים מ"כעין תדורו", לא היה קושי בחיוב אכילת לילה ראשון, כי היה ברור שהוא נלמד במה מצינו מפסח. אך לאחר הלימוד מ"כעין תדורו" נמצא שחיוב אכילה זה סותר במהותו את "כעין תדורו", והוא גובר על הבמה מצינו – וכל זה ממש כדברינו.

על אף שזו גזרת הכתוב, עדיין יש להתבונן בטעמים של דברים – מדוע לפי חכמים בשאר הימים התורה פטרה מחיוב אכילה בסוכה, ואילו בלילה ראשון היא חייבה לאכול בסוכה.

אכילת ארוסה בתרומה

להבנת הדבר נבקש להביא ממרחק לחמנו, מהסוגיה בריש כתובות בעניין הכנסה לביתו בנישואין. הנה כתב הרמב"ם (אישות פ"י ה"א) וזה לשונו:

הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה, והבא על ארוסתו בבית חמיו מכין אותו מכת מרדות... עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו, וייחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נישואין בכל מקום.

דהיינו, עניין הנישואין הוא הבאת האישה לתוך ביתו של הבעל ויצירת חיי אישות משותפים. ובעניין זה שנינו במשנה (כתובות נז):

נותנין לבתולה שנים עשר חודש משתבעה הבעל לפרנס את עצמה, וכשם שנותנין לאשה כך נותנין לאיש לפרנס את עצמו, ולא למנה שלשים יום. הגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו ואוכלות בתרומה... זו משנה ראשונה. בית דין של אחריהן אמרו, אין האשה אוכלת בתרומה עד שתכנס לחופה.

כלומר, בתקופת החכמים המנהג היה שקובעים שנים עשר חודש מזמן האירוסין עד לזמן הנישואין. לאחר שהגיע זמן זה, אף אם לא נישאו, הבעל חייב במזונות אשתו, ולפי משנה ראשונה אם הוא כהן האישה אף יכולה לאכול בתרומה. דין זה כמובן זוקק ביאור, שהרי הבעל טרם הכניס את האישה אל ביתו ובאמת הם לא נשואים, ולכן גם אם את החיוב הממוני במזונות אשתו ניתן להבין כקנס מדרבנן, הרי אכילת תרומה היא איסור מן התורה, וכיצד יכולה לאכול בהגיע הזמן. על כך שנינו שם בגמרא (נז):

אמר עולא דבר תורה ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה, שנאמר "וכהן כי יקנה נפש קנין כספו" והאי נמי קנין כספו הוא, מה טעם אמרו

אינה אוכלת שמא ימזגו לה כוס בבית אביה ותשקה לאחיה ולאחותה.
אי הכי הגיע זמן ולא נישאו נמי, התם דוכתא מייחד לה.

דהיינו, לדעת עולא, מן התורה כבר מרגע האירוסין האישה רשאית לאכול בתרומה, ורק חכמים גזרו שלא תאכל שמא תשקה לאחיה. לכן, על אף שהאישה עדיין לא נישאה כאשר חלפו י"ב חודש, היא רשאית לאכול בתרומה (מפני שמייחד לה מקום וממילא אין חשש שתשקה לאחיה).

אולם בסוגיה בנדרים (עג.) עולה כי רבה אינו מקבל את הסברו של עולא, וסובר כי מן התורה רק נשואה רשאית לאכול בתרומה, ואם כן בהכרח שלדעת משנה ראשונה הגעת הזמן גורמת לאישה להיחשב כנשואה, אף שלא נעשה מעשה של הכנסה לתוך ביתו. וכך כתב הרמב"ן בחידושו (כתובות שם ד"ה אמר עולא) בשם רבותיו, וכמובן שהדבר צריך ביאור.

ובימי חורפי שמעתי ממו"ר הרב בלומנצויג שליט"א, שדווקא משום שנישואין הם הכנסה לביתו וחיים משותפים, אזי גם בחיים עצמם האדם לא תמיד נמצא בביתו, ועדיין מהותית הוא מוגדר כשייך לבית. כך גם כאן, עצם העובדה שלאחר י"ב חודש נוצרה מסגרת מחייבת של הכנסה לבית מחשיבה את האישה נשואה, הגם שבפועל לא נכנסה עדיין לביתו כלל. והביא ראייה לזה מדין "תשבו כעין תדורו" לשיטת חכמים, שאף שם התורה דורשת שהסוכה תהיה ביתו של האדם במשך שבעת ימי החג, ובכל זאת אין חובה שהוא ימצא שם בתמידות, אלא כדרכו של בית שלעיתים הוא נכנס ולעיתים יוצא.

אך כעת יש להבין מדוע מיאן הרמב"ן עצמו בהסבר זה וחלק על רבותיו, וכן רוב ככל הראשונים מיאנו בזה, ונקטו שאין לראות את האישה כנשואה עד שתיכנס לביתו בפועל. ועוד יש להבין מדוע עולא מיאן בזה ונקט שמן התורה אינה נשואה עד שלא נכנסה לביתו (ולכן ביאר שבאמת היא ארוסה, אלא שמן התורה ארוסה אוכלת בתרומה, ורק הותר לה איסור דרבנן וכדלעיל), וכל שכן לדעת משנה אחרונה, שאסרה אכילת תרומה עד הכניסה לביתו בפועל ממש, ובוודאי נקטה שאינה נשואה כלל.

והנראה בזה, שאותם חכמים סוברים שאמנם איש או אישה אינם נמצאים בתמידות בביתם, אך כדי לציין את המעבר מאירוסין לנישואין ולהחיל את השינוי שבין שלב

האירוסין לשלב הנישואין, יש צורך שברגע הראשון של הנישואין תהיה האישה בפועל בתוך ביתו של האיש, ולא די בזיקה ממונית ושייכות בעלמא.⁵

כיוצא בדבר נבקש לומר ולהסביר גם לגבי חובת אכילה בלילה הראשון דייקא. אמנם לדעת חכמים אין חובה שאדם יאכל או ישהה בסוכה כל ימי החג, ודווקא העדר חובה זו היא חלק מהותי מ"כעין תדורו" וכמו שנתבאר, אך כדי שהסוכה תהיה מוגדרת כביתו של אדם ומקום ישיבתו בשבעת ימי החג, שלעיתים הוא יוצא ממנה כדרכו של בית, ראשית עליו להפוך את הסוכה לביתו, וזו המשמעות של אכילת ליל ט"ו, שבאה לשנות את המצב הקיים ולהגדיר שכעת דווקא הסוכה היא ביתו ולא ביתו של כל ימות השנה, וכלשון הגמרא – "צא מדירת קבע ושב בדירת עראי".⁶

5 כיוצא בדבר, נחלקו רבותינו הראשונים בריש כתובות בעניין חופת נידה האם היא קונה או לא – עיין רמב"ם (אישות פ"י ה"ב) שנקט שחופת נידה לא קונה, וכפשט הסוגיה שם בדף ב., ומאידך הרא"ש (כתובות פ"ה סימן ו') והר"ן (שם כב: באלפס ד"ה ופירסה) נקטו שחופת נידה קונה, ויש להתבונן במה נחלקו.

ולכאורה לפי היסוד של הכנסה לביתו, שמהותה היא החיים הנורמליים בבית, הרי גם בביתו לעיתים אשתו טהורה ולעיתים נידה, ומובנת דעת הרא"ש והר"ן שניתן לציין את תחילת הנישואין בהכנסה לביתו בהיות האישה נידה. אם כן יש להבין מדוע יש מן הראשונים ובראשם הרמב"ם שחלקו ונקטו שחופת נידה אינה קונה.

ונראה כי ביאור הדברים הוא גם כן כנזכר לעיל, שאמנם במשך החיים לעיתים תהיה האישה נידה, אולם הרגע הראשון שבא לציין את כניסתה לביתו שונה משאר חייהם יחד, שברגע זה צריך לציין באופן ניכר ומובהק את היותם זוג, וסובר הרמב"ם שדבר זה ייתכן רק כאשר ישנה אפשרות לקיום חיי אישות בפועל, והדברים מבוארים.

6 אפשר שזו גם המשמעות של חובת אכילת מצה בליל ט"ו, שהיא כאמור המקור לחיוב אכילה בסוכה בליל ט"ו. הנה התורה אומרת בפירוש "שבעת ימים מצות תאכלו (שמות י"ב, טו), כלומר פשט הכתוב מורה כי ישנה חובת אכילת מצה היא במשך כל שבעת ימי החג, ומצד שני דרשו חז"ל (פסחים קכ.) שהחובה לאכול מצה קיימת רק בליל ט"ו, והדבר צריך ביאור.

ובהכרח עלינו לומר בזה את אותו היסוד, שרצון התורה הוא שבחג הפסח מזונו העיקרי של האדם יהיה המצה – "שבעת ימים תאכל מצות" (במקום החמץ). אלא שכמו שאין חובה לאכול חמץ בכל השנה, כך אין חובה לאכול מצה בפסח. ובכל לזאת לשם יצירת השינוי, דהיינו הגדרת המצה כמזונו העיקרי של האדם (במקום החמץ) עליו לאכול כזית ממנו בתחילת החג. ולאחר מכן במשך כל השבעה, גם אם לא יאכל ממנו עדיין הוא יוגדר כמזונו העיקרי. על כן בלילה הראשון אכילת מצה היא חובה ובשאר הימים היא רשות, כמו אכילת סוכה לשיטת חכמים.

לסיכום: פתחנו במחלוקת רבי אליעזר וחכמים לגבי חובת האכילה בסוכה. לדעת חכמים אין כלל חובת אכילה בסוכה, והדבר נובע מדין "תשבו כעין תדורו" – כשם שבבית אין חובת אכילה כך גם בסוכה אין חובת אכילה. בכל זאת סוברים חכמים שישנה חובה לאכול בסוכה בלילה הראשון, אף שבמבט פשוט הדבר עומד בסתירה להבנתם ב"כעין תדורו". להבנת העניין עיינו בדין הכנסה לביתו בנישואין, וביארנו לאור זאת שאכילה בלילה הראשון נצרכת כדי להגדיר את הסוכה כבית, ולאחר שהיא הוגדרה כבית שוב אין חובה דווקא לאכול בה.

"כעין תדורו" בלילה הראשון

אחר כל זאת נבקש להבין את היחס שנוצר בין הגזרה שווה (ט"ו-ט"ו) המחייבת אכילה בסוכה בלילה הראשון אף אם האדם אינו רוצה בכך, ובין דין "תשבו כעין

וביותר מבוארים הדברים לשיטת הגר"א וסיעתו, שנקטו שאף שאין חיוב אכילת מצה בכל שבעת הימים, הרי יש קיום מצווה באכילת מצה כל שבעה ימי החג, נמצא שלפי דעת הגר"א הדמיון בין אכילת מצה ובין אכילה בסוכה (אשר נלמדו זה מזה בגזרה שווה ט"ו-ט"ו) עולה כפתור ופרח, שבשניהם ישנו חיוב אכילה חלוט בלילה הראשון כדי להגדיר את המצב החדש על ידי עשייה בפועל. ולאחר מכן אין חיוב, מפני שגם בשאר ימות השנה "אי בעי לא אכיל", אך עדיין יש מצווה קיומית כאשר כן ממשיך בפועל את המצב החדש, הן באכילת מצה והן באכילה בסוכה בשאר ימי החג, וכמו שנתבאר.

[בעניין שיטת הגר"א במצוות אכילת מצה עיין מעשה רב סימן קפ"א, וכן הובא בשם הגר"א באחרונים רבים. ועיין שו"ת אבני נזר (או"ח סימן שע"ז אות ד') שהוכיח כן גם מדברי בעל המאור בפסחים, וכן משמע גם מדברי החזקוני על התורה. יתרה מזאת, היו אפילו שדנו בזה לעניין ברכת המצוות, לברך על אכילת מצה בשאר הימים, אף שדבריהם נדחו להלכה, ראה בעניין זה בשו"ת יחיה דעת, ח"א סימן כ"ב, מה שכתב בזה].

ומה יומתקו עד מאוד לפי זה דברי הירושלמי בפסחים (פ"י ה"א), "אמר רבי לוי האוכל מצה בערב פסח כבא על ארוסתו בבית חמיו, והבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה", ומדוע טרח רבי לוי להביא ממרחק לחמו כדי לבאר את איסור אכילת מצה בערב פסח. והנראה לפי דברינו, שבא ללמד על מעלת יסוד הראשוניות – כשם שהראשוניות בהכנסה לביתו היא בביאה, ואם בא עליה קודם לכן קלקל את הראשוניות ואת ייחודיות ההכנסה לביתו באופן שמחייב מלקות, כך גם כאשר אוכל מצה בערב פסח מקלקל בכך את הראשוניות שיש באכילת מצה בליל הסדר, שהיא המגדירה כעת שזהו המזון המרכזי בשבעת ימי פסח, וכמו שנתבאר (ולפי דברינו כך גם לגבי האוכל בסוכה בערב חג סוכות, ויש לעיין).

תדורו" לשיטת חכמים, שמשמעו שאין חיוב אכילה כלל, שכפי שכבר כתבנו הם לכאורה תרתי דסתרי הדרים בכפיפה אחת. ונדמה שניתן להבין יחס זה בשתי צורות:

א. באמת שני הדינים לא יכולים לדור בכפיפה אחת, ולכן בהכרח עלינו לומר שלגבי הלילה הראשון הגזרה שווה מוחקת לגמרי את "כעין תדורו", וממילא מצמצמת את היקפו לשאר הימים בלבד.

ב. אמנם הגזרה שווה יוצרת חיוב אכילה בלילה הראשון, אך כדי שתהיה לאכילה זו שם של אכילת סוכה, עדיין חייבים להישאר המאפיינים של "כעין תדורו", שיתבטאו בגדרי האכילה שונים. לשון אחרת: רמיסה מוחלטת של דיני "כעין תדורו", כפי שהצענו באופן הראשון, לא תיתכן מפני שהיא מבטלת את מהות הסוכה, שמהותה של הסוכה היא ביתו של האדם בחג.

ספקות הירושלמי

נפתח בדברי הירושלמי בסוגיין (סוכה פ"ב ה"ז):

רבי יוחנן בשם רבי ישמעאל, נאמר חמשה עשר בפסח ונאמר חמשה עשר בחג, מה חמשה עשר שנאמר בפסח לילה הראשון חובה ושאר כל הימים רשות, אף חמשה עשר שנאמר בחג לילה הראשון חובה ושאר כל הימים רשות. חברייה בעיי מה להלן עד שיכנסו למצה בתאווה וכא עד שייכנסו לסוכה בתאווה.⁷

כלומר, לאחר ההיקש בין מצה לסוכה מביא הירושלמי ספק של חברי בית המדרש, האם כשם שיש דין האוסר אכילה בערב פסח מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל מצה לתאבון (עיי' פסחים טז), כך יש גם איסור אכילה בערב סוכות מן המנחה ולמעלה, כדי שיאכל בלילה הראשון בסוכה לתיאבון, ויש להבין מהו שורש הספק.⁸

7 כך גירסת האור זרוע (ח"ב, סימן ש"א), ועיין עלי תמר על הירושלמי הנ"ל. ואמנם יש גירסאות נוספות (ראה קרבן העדה ופני משה), אך בפשטות אין לכך נפ"מ.

8 כך ביארו קרבן העדה והפני משה שם (ד"ה חברייה) את ספק הירושלמי. כך גם עולה מדברי האור זרוע (הלכות סוכה סימן ש"א) שהביא דברי הירושלמי להלכה, וכך הבין הרמ"א (דרכי משה סימן תרל"ט, ס"ק ו) בדבריו. נראה שזהו גם המקור לדברי המהרי"ל (שו"ת המהרי"ל, סימן קצ"א) המובאים ברמ"א שם, שאוסר אכילה בערב סוכות מן המנחה ולמעלה, ועיין עוד בפירוש עלי תמר על הירושלמי שם, שכתב בזה אריכות רבה.

ואפשר שיש לתלות את הספק בשני הצדדים דלעיל: אם הגזרה שווה מוחקת את "כעין תדורו" לגמרי, אזי כל דיני אכילת מצה בלילה הראשון חלים על אכילה בסוכה בלילה הראשון, וממילא גם דין אכילה לתיאבון. ברם, אם גם לאחר הגזרה שווה, נותרו דיני "כעין תדורו" בעינם, אזי מהותם קובעת שהאדם אוכל לרצונו, והוא לא מחויב להרעיב את עצמו מעיקרא כדי לאכול לשובע מאוחר יותר.⁹

אך אפשר לדחות ולומר שגם אם דיני "כעין תדורו" נותרו בעינם גם בלילה הראשון, הם יתייחסו רק לזמן האכילה עצמה ולא לערב החג, שבו עוד לא חל דין "כעין תדורו", ולכן שפיר אפשר לחייב את האדם שלא יאכל מחצות היום כדי שיאכל בסוכה לתיאבון.¹⁰

9 כאן המקום להזכיר שבירושלמי, בניגוד לבבלי, לא נזכרה בדעת חכמים כלל סברת "תשבו כעין תדורו" בנידון של חיוב ופטור הסעודות, אלא הובאה רק הגזרה שווה לחג המצות (עיין לעיל הערה 2). לכן היה מקום לומר שהירושלמי לשיטתו יכול לאמץ בצורה יותר מובהקת את הדמיון בין אכילת סוכה ובין אכילת מצה, בלי המאפיינים של "כעין תדורו".

זאת בניגוד לבבלי, שלפי דבריו תשתית הדין של כל ימי החג היא "כעין תדורו" ורק חובת הלילה הראשון נלמדת בגזרה שווה, ולכן לדעת הבבלי מסתבר שגם לאכילה בלילה הראשון צריכים להיות מאפיינים של "כעין תדורו" – ואולי לפי דבריו לא יהיה איסור אכילה בערב סוכות. ברם, כאמור רבים מרבותינו הראשונים והאחרונים אימצו את דברי הירושלמי הללו להלכה, ונראה שהבינו שהם שרירים וקיימים גם לפי סוגיית הבבלי, ואכמ"ל.

10 באופן אחר נראה לבאר שאולי שורש הספק בירושלמי כלל לא תלוי בחקירה זו אלא בשאלה אחרת, של אמצעי ותכלית. דהיינו באכילת מצה האכילה עצמה היא התכלית, ואילו באכילה בליל סוכות אפשר לומר שגם לאחר הגזרה שווה האכילה אינה תכלית לכשעצמה אלא רק אמצעי לקיום של מצוות ישיבת סוכה, ואולי כאשר האכילה היא רק אמצעי אין דין של אכילה לתיאבון, מפני שגם אם האדם יישב בסוכה ולא יאכל משום שאינו רעב עדיין הוא יקיים בזה מצוות ישיבת סוכה (וכדרך שהקשה הדרכי משה סימן תרל"ט, ס"ק ו, על המהרי"ל). וייתכן שבזה גופא נסתפק הירושלמי, אם גם לאחר הגזרה שווה האכילה בליל סוכות היא עדיין בגדר אמצעי או שכעת היא כבר תכלית לעצמה, ושוב יש בה דין תיאבון, וצ"ע.

עד שיאכל כזית דגן

עוד שנינו בירושלמי שם:

רבי זעורה בעי, אי מה להלן עד שיאכל כזית מצה וכא עד שיאכל כזית דגן בסוכה.

דהיינו, רבי זעורה מסתפק אם חובת האכילה בלילה הראשון בסוכה מחייבת לאכול כזית דגן או יותר מכך. והנה לכאורה לא מובן מה הצד לומר שלא די בכזית, הרי זהו שיעור אכילה לא רק במצה אלא בכל התורה כולה, ואם נדרשת אכילה בסוכה בהכרח שנדרשת אכילת כזית.¹¹

ניתן לבאר את ספק הירושלמי לאור דברי הריטב"א בחידושו (סוכה כז.) שהביא בזה גופא מחלוקת, אף שלא הביא את דברי הירושלמי, וזה לשונו:

ושיעור אכילה זו של לילי סוכות, יש אומרים שהוא יותר מכביצה, שהוא אכילת קבע וחייב בסוכה, ולא ילפינן מחג המצות אלא לחייבו באכילת פת כמוהו, אבל אין שיעוריהם שוים דבמצה דחייב אכילת מצה היא סתם אכילה היא כזית, אבל הכא דחייב אכילה בסוכה הוא מדין סוכה שיעור הראוי לחובה דהיינו יותר מכביצה בעינן, וכן היה אומר מורי נר"ו. אבל אחר כך חזר בו ואמר לי דכיון דגמרינן גזירה שוה מחג המצות לגמרי דרשינן מה התם בכזית אף כאן בכזית מדלא פרישו לה בשמעתין... וזה נכון.

דהיינו, לדברי הריטב"א הצד לומר שלא די בכזית הוא מפני שיש חובה לאכול שיעור גדול יותר – של יותר מכביצה. מקור שיעור זה הוא ממה שנאמר במשנה (כז.) שאכילת עראי פטורה מן הסוכה, ובגמרא (כז.) מבואר שאכילה של עד שיעור

11 היה מקום להבין ששורש הספק בירושלמי כלל לא נוגע לכמות המאכל אלא לסוג המאכל – הדגן, כלומר האם ישנה חובה לאכול דווקא דגן או די בכזית של כל מאכל שיהא. מצד אחד ניתן לומר שאין חובה לאכול דווקא דגן, משום שבאכילה בסוכה האכילה היא רק אמצעי לקיום מצוות ישיבה, ואם כך ייתכן שניתן להמיר את הכזית דגן בכזית מאכל אחר (בניגוד לכזית מצה כמובן, שהיא תכלית ולכן לא ניתן להמירה). מצד שני ייתכן שיש יותר חשיבות לדגן, ולכן כדי לקבוע את הסוכה כבית ישנה חובה לאכול דווקא דגן. ברם, קרבן העדה (שם ד"ה וכא) מפרש ששורש הספק הוא אכן ביחס לכמות שצריך לאכול – האם יש דרישה לאכילת כזית או יותר מכך.

של כביצה נחשבת אכילת עראי, ואם כן אם צריך לאכול בלילה ראשון שיעור אכילת קבע המחייבת בסוכה, הרי שהשיעור הנדרש הוא של יותר מכביצה.

והנה בפשטות הטעם לכך שאכילת עראי (כמו גם שתיית מים וכדומה) מותרת מחוץ לסוכה נעוץ בדין "תשבו כעין תדורו", דהיינו כיוון שגם במשך השנה אין דרכו של אדם לאכול אכילת עראי דווקא בתוך ביתו, לכן גם בחג אין חובה לאכול אכילת עראי דווקא בתוך הסוכה, ורק אכילת קבע, דהיינו סעודה חשובה שהדרך לאוכלה רק בבית, חובה לאכול בסוכה.¹²

הרי לנו שהסברא להגדיל את כמות החיוב בלילה ראשון משיעור כזית לשיעור של יותר מכביצה שורשה הוא בדין "כעין תדורו". ואם כן מסתבר שהסברה הנגדית, הנוקטת שחיוב האכילה בסוכה בלילה הראשון הוא שיעור כזית בלבד, נעוצה בהבנה שהגזרה שווה מוחקת את דיני "כעין תדורו" בלילה הראשון.

נמצא, שצידי הספק בירושלמי וכן הספק שהביא הריטב"א בשם רבו תלויה בשני צידי החקירה לעיל. מאן דאמר שיש חיוב אכילה של כזית בלבד נוקט שהגזרה שווה מוחקת לגמרי את "כעין תדורו", ולכן ניתן לקיים את מצוות האכילה בשיעור כזית על אף שאין בכך כמות של אכילת קבע. לעומת זאת מאן דאמר שיש חיוב אכילה של יותר מכביצה נוקט שגם לאחר הגזרה שווה נותר עדיין דין של "כעין תדורו" בלילה ראשון, והוא הקובע את גדרי החיוב, כדוגמת כמות האכילה, כך שתהיה אכילת קבע.

ירידת גשמים בלילה ראשון

נראה כי לשאלה האם באכילת הלילה הראשון חלים דיני "כעין תדורו" או לא יכולה להיות השלכה נוספת מלבד שיעור החיוב. הנה הר"ן (יב: באלפס ד"ה מתניי) הביא גם הוא את המחלוקת לגבי שיעור החיוב, ולאחר מכן הוסיף וז"ל:

12 עיין בר"ן (סוכה יא. באלפס ד"ה אוכלין) שכתב להדיא שההיתר לאכול אכילת עראי מחוץ לסוכה מקורו בדין "תשבו כעין תדורו", וכן עולה גם מדברי הריטב"א (כה. ד"ה אוכלין), ובזה הוא הולך לשיטתו כאן. ועיין עוד ביאור הלכה (סימן תרל"ט, ב ד"ה ויין).

ואחרים אומרים דלהכי גמרינן לילי יו"ט הראשון של חג מחג המצות, לומר שאפילו ירדו גשמים חייב לאכול בסוכה אע"ג דמפטר בה בשאר יומי.

ביאור הדברים: משנה מפורשת (סוכה כח:) קובעת כי אין חובת אכילה בסוכה בעת ירידת גשמים, ואף מדמה זאת לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך רבו קיתון בפניו. ואם כן יש להבין מה הטעם להחריג את הלילה הראשון מדין זה. הנה בפשטות הפטור בעת ירידת גשמים הוא מדין מצטער, שנלמד אף הוא מ"תשבו כעין תדורו".¹³ אך אם ננקוט כאפשרות שהגזרה שווה ביטלה לחלוטין את דיני "כעין תדורו", ממילא מובן שגם הפטור של מצטער בירידת גשמים אינו קיים, ולכן יש חובה לאכול גם במצב זה, וזו דעת האחרים בר"ן. וכך כותב המאירי (כו. ד"ה חכמי) בשם חכמי לוניל:

חכמי לוניל כתבו שכל שפטרנו את המצטער דוקא בשאר הימים, אבל לילה הראשונה הואיל והכתוב קבעו לחובה כמצה לעולם חייב. וראיה לדבר דטעם מצטער שהוא פטור הוא מטעם תשבו כעין תדורו, ואמרינן גבי לילה הראשונה... הכתוב קבעו חובה דגמרי חמשה עשר מחמשה עשר דחג המצות, אלמא לילה הראשון אין בו דין תשבו כעין תדורו והדברים מחוורים.

ומובן כי הראשונים אשר חולקים על הר"ן בזה, ובראשם הרשב"א בתשובה (ח"ד סימן ע"ח), הסוברים כי פטור ירידת גשמים קיים גם בלילה הראשון, נוקטים כי חרף החיוב לאכול בלילה הראשון, עדיין כל דיני "תשבו כעין תדורו" נותרו בעינם גם בלילה זה, וכך מדויק מדברי הרשב"א שם.¹⁴

13 כך כותבים התוספות (סוכה כו. ד"ה הולכי), היראים (סימן תכ"א), שיבולי הלקט (סימן שמ"ג) ועוד ראשונים, ועיין סימן ח' מה שכתבנו בזה.

14 וזה לשונו בתשובה: "נראים לי הדברים שאין המצטער ואשר ירדו עליו גשמים חייבים עד כדי שתסרח המקפה לאכול בסוכה, דמלת 'תשבו' כעין תדורו אמרינן, ולעולם לא חייבה התורה לאכול בסוכה, אלא כדרך שעושה אדם בביתו". נראה כי לדעת הרשב"א דין "כעין תדורו" הוא יסוד בל ימוט בגדרי סוכה, ולכן לעולם לא שייך לחייב מצטער, אף לא בלילה ראשון. ממילא בהכרח שהגזרה שווה רק משתלבת ומוסיפה בתוך דין "כעין תדורו", אך לא מבטלת אותו, וכמשנ"ת.

אם כנים דברינו ניתן לומר כי שתי המחלוקות האחרונות שהזכרנו תלויות זו בזו. כלומר, מי שמחמיר וסובר ששיעור האכילה בלילה הראשון הוא יותר מכביצה סובר שקיים דין "כעין תדורו" גם בלילה הראשון, ולכן לדעתו מאותו הטעם עצמו אין חובה לאכול בסוכה בלילה הראשון בעת ירידת גשמים. לעומת זאת, מי שמחמיר וסובר שיש חובה לאכול בסוכה בלילה הראשון גם בעת ירידת גשמים סובר שאין בלילה הראשון דין "כעין תדורו", ולכן לדעתו מאותו טעם עצמו ניתן לצאת ידי חובה אף בשיעור כזית, הגם שבשאר הימים שיעור זה מוגדר כאכילת עראי שאינה חייבת בסוכה.

נראה כי לאור תלייה זו תוכן היטב פסיקת המשנה ברורה בסוגיה, ונבאר הדברים. הנה הרמ"א (תרל"ט, ה) פסק להלכה כדעת האחרים בר"ן, שבלילה הראשון ישנה חובה לאכול בסוכה גם אם ירדו גשמים. אך מסתימת המחבר שם נראה שהכריע כדעת הרשב"א, שגם בלילה הראשון פטור מלאכול בסוכה אם ירדו גשמים. ומשום הספק הכריע המשנה ברורה (ס"ק לה) שלחומרא יאכל בסוכה – שמא חייב, אך לא יברך "לישב בסוכה" שמא הוא פטור.

גם לגבי מחלוקת הראשונים בנוגע לשיעור האכילה בלילה הראשון מכריע המשנה ברורה (ס"ק כב) לחומרא, שראוי לאכול יותר מכביצה. ובכל זאת, במקרה שירדו גשמים ואוכל בסוכה בגשם, לא הביא המשנה ברורה חומרא זו של אכילת כביצה. ומדבריו (ס"ק לה וס"ק לו) כמעט מוכח שבאכילה בעת ירידת גשמים די באכילת כזית, וכמו שכתב שם הרמ"א להדיא. ויש להבין מדוע לא החמיר גם בעת ירידת הגשם לאכול יותר כביצה.

ונראה שהמשנ"ב נקט ששתי החומרות הללו (אכילה בגשם ואכילת יותר מכביצה) סותרות אהדדי, ולכן אם מחייבים את האדם לאכול כשירדו גשמים בהכרח שנוקטים לחומרא שאין כאן דין של "כעין תדורו", ושוב אין מקום להחמיר באותה העת ולדרוש גם אכילה של יותר מכביצה, שהיא משום "כעין תדורו", והדברים מבוארים.¹⁵

15 ובכך גם מובן מה שהביא שם אח"כ (ס"ק לו) שאם בעת ירידת גשמים אכל כזית בסוכה, כשיטת הרמ"א, ואחר כך פסקו הגשמים, וכעת רוצה לאכול שוב בסוכה כדי לצאת ידי שיטת הרשב"א והמחבר (שנקטו שבעינין "כעין תדורו" בלילה הראשון, וממילא באכילתו קודם לא קיים את המצווה כי היה פטור), אזי יאכל שוב, אך אז יאכל יותר מכביצה. וביאר דבריו בשעה"צ (ס"ק טו), עיין שם. אכן לפי דברינו יש בזה עוד טעם לשבח, שלפי שיטת הרמ"א הרי כבר בלאו הכי יצא קודם במה שאכל

נפקא מינות נוספות

בדברי הפוסקים האחרונים ישנן עוד כמה נפקא מינות לחקירתנו, שהצד השווה שבכולם הוא העצמת הגזרה שווה של ט"ו-ט"ו, אולם מיניה וביה עשויה להיגרם מהן פגיעה בדיני "כעין תדורו". נציג בקצרה שתיים מהן, אחת לגבי טיבול הפת והשנייה לגבי אופן האכילה.

א. טיבול הפת: הפרי מגדים (תרמ"ג, משבצות זהב סוף ס"ק ד) טוען שבאכילה בלילה הראשון של סוכות אין לאכול פת שנילושה במי פירות, שהיא כעין מצה עשירה, שהרי אכילה זו נלמדת בגזרה שווה ממצה, ולא יוצאים ידי חובת אכילת מצה בפסח במצה עשירה. באופן דומה הוא מסתפק אף לגבי טיבול במלח. בפשטות דין זה, המגביל את אכילת האדם, פוגע בחובת "כעין תדורו", שהרי האדם אוכל בביתו מה שליכו חפץ. ומבואר אם כן שהפרי מגדים נקט כצד הראשון, שלגבי אכילת כזית ראשון בסוכה אין חובת "כעין תדורו". מאידך היו שהתירו אכילת פת מתוקה בליל חג ראשון של סוכות, ובראשם הצ"ח.¹⁶ עוד מובא בשו"ת ציץ אליעזר שמנהג גדולים רבים היה לטבול בליל סוכות את הפת בדבש, וחלקו על הפמ"ג בזה, משום שנקטו שלמרות הגזרה שווה עדיין לא נוצרת זהות בין אכילת מצה לאכילה בסוכה.¹⁷

בגשם. ולפי שיטת המחבר שיש דיני "כעין תדורו" גם בלילה הראשון, אזי כמו שפטור מחמתם בירידת גשמים, הרי שמאותו הטעם עצמו גם צריך לאכול כעת יותר מכביצה, ואם יאכל כעת רק כזית אין בזה תועלת לשיטה זו.

16 פסחים קח. ד"ה שאני. ותירץ בזה הצ"ח מדוע רב ששת התענה בערב פסח אך לא התענה גם בערב סוכות, דרווחא לבסימא שכ"ח, ולכן הואיל ויכול לאכול את הפת עם דבש, בוודאי יאכלה לתאבון גם אם לא התענה, משא"כ בפסח שאסור לטבול את המצה כלל, עליו להתענות כדי שיאכל מצה לתאבון.

17 ציץ אליעזר חט"ו, סימן ל"ב אות יג. והנה הציץ אליעזר שם, אף שהביא שטיבול בדבש היה מנהגם של גדולי עולם, נקט לדינא שכיוון שזו מחלוקת הפוסקים שלא מוכרעת ראוי להחמיר בזה ולהימנע מכך. והנה לפי מה שנתבאר, הרי יש כאן קולא וחומר לאשני הצדדים, כי לחד גיסא אכילה בלא דבש היא החמרה בקיום הגזרה שווה והקלה ב"כעין תדורו", ולאידך גיסא טיבול החלה בדבש הוא הקלה בגזרה שווה אך החמרה והידור ב"כעין תדורו". וזה הוא אולי טעמם של אותם הגדולים להקפיד **דווקא** לאכול בדבש, לא מפני שהקלו בגזרה שווה אלא מפני שהחמירו ב"כעין תדורו", וכנ"ל.

ב. הפסק ובליעה: כף החיים (סימן תרל"ט, ס"ק ב) כותב שלכתחילה אין להפסיק בדיבור עד גמר הכזית הראשון, ויתר על כן כתב המטה אפרים (סימן תרכ"ה, סעיף נ"ב), שמצווה מן המוכחר לבלוע בבת אחת את כל הכזית הראשון. ובוודאי שגם דינים אלו, השאובים מדיני מצה, אינם דרך אכילה נורמלית של "כעין תדורו", וממילא הם פוגעים במידה ניכרת ב"כעין תדורו". ומבואר שהפוסקים הנ"ל נקטו שאין חיוב כעין תדורו בכזית ראשון. ומסתבר מאוד לומר שהחולקים על הפרי מגדים לעיל, דהיינו הצ"ח וסיעתו, יחלקו גם לגבי הלכות אלו, כי שורש אחד להם.¹⁸

לסיכום: חקרנו אם גם לאחר הגזרה שווה עדיין נותרה דרישת "כעין תדורו" לגבי אכילה בלילה הראשון, או שדרישה זו התבטלה לחלוטין. הצגנו שתי נפקא מינות עיקריות לשאלה זו, האחת לגבי שיעור האכילה – כזית (בהתאם לגזרה שווה, כמו מצה) או יותר מכביצה (בהתאם לדין "כעין תדורו", אכילת קבע), והשנייה לגבי פטור מאכילה בסוכה בלילה הראשון בעת ירידת גשמים – האם חייב (בהתאם לגזרה שווה, כמו מצה) או פטור (בהתאם לדין "כעין תדורו"). לאחר מכאן הצגנו בקצרה עוד שתי נפקא מינות, האחת לגבי מנהג טיבול החלה בדבש, האם לנהוג כך (בהתאם לדין "כעין תדורו") או לא (בהתאם לגזרה שווה, כמו מצה), והשנייה לגבי אכילה בלי הפסק ובבליעה אחת, האם יש להחמיר בכך (בהתאם לגזרה שווה, כמו מצה) או לא (בהתאם לדין "כעין תדורו").

שינה בסוכה

עד כה עסקנו רק בגדרי חיוב אכילה בסוכה בלילה הראשון. ואכן באופן פשוט ישנו דין ייחודי בלילה הראשון רק לגבי אכילה בסוכה. ברם, בחידושי הריטב"א (כו. ד"ה אבל) מצינו דבר חידוש, וזה לשונו:

אבל שמעתי בשם גדול מגדולי הדור אשר בצרפת שהיה מחייב לישינה בסוכה בלילה הראשון של סוכות ואפילו ירדו גשמים שינת עראי מיהת, ולא התירו לו לירד מן הסוכה אלא בשאר ימים שהם רשות

18 ולפי מה שהערנו בהערה הקודמת, אפשר שלא רק שאין צורך להחמיר בהם אלא שחומרתו קולתו, ואפשר אף שהחמיר בזה לא יצא ידי חובה.

אבל בלילה הראשונה הכתוב קבעו חובה מגזירה שוה דט"ו ט"ו מחג המצות. והא ליתא כלל לפום האי דכתיבנא שאין חיוב ליל הראשון אלא באכילה דומיא דליל ראשון של פסח... ומה שכתבנו נכון ועיקר לכל מודה על האמת, מפי מורי נר"ו.

כלומר, לדעת אחד מגדולי דורו של הריטב"א, כשם שיש להחמיר בלילה הראשון לאכול בסוכה גם אם ירדו גשמים, כך ישנה גם חובה לישון בסוכה בלילה הראשון אף במקרה של ירידת גשמים, ונימוקו עמו, שהגזרה שווה הפכה את הלילה הראשון כולו לחובה.¹⁹ אולם הריטב"א עצמו חולק עליו וסובר שהגזרה שווה מלמדת רק לגבי חובת אכילה, כשם שמצה היא חובת אכילה.

כאשר נבוא להתבונן בשורש המחלוקת נראה לבאר כי הריטב"א סבר שחובת הישיבה בסוכה בלילה הראשון היא מכוח גזרת הכתוב המוחקת את דיני "כעין תדורו", ולכן מסתבר שלומר שגזרת הכתוב מתייחסת למעשה מסוים שצריך לעשות – האכילה בסוכה. ובה הריטב"א לשיטתו אזיל, שהגזרה שווה גוברת על שיקולי "כעין תדורו", שהרי לעיל נקט הריטב"א ששיעור אכילת החיוב בלילה הראשון הוא כזית בלבד ולא יותר מכביצה (אף שבשאר החג אין זו אכילת קבע אלא אכילת עראי הפטורה מסוכה), ולכן גם כאן, על אף שמצד שיקולי "כעין תדורו" היה מקום לומר שחובת הלילה הראשונה כוללת גם חובת שינה, הרי שההיצמדות לגזרה שווה יוצרת אבחנה בין הנידונים הללו.

לעומת זאת אותו גדול נקט שגם לאחר הגזרה שווה לא נמחקו דיני "כעין תדורו", אלא החובה היא לקיים את מצוות האכילה לפי מאפייני "תשבו כעין תדורו". וממילא מסתבר שכשם ש"כעין תדורו" בכל הימים כולל גם חובת שינה בסוכה, כך גם בלילה הראשון החובה כוללת גם שינה בסוכה.²⁰

19 ועיין עוד בחידושי המאירי (כו. ד"ה שומרי) שהביא מנהג אבותיו ורבותיו לישן בסוכה אף בחשש גשמים בלילות הראשונים (דהיינו יו"ט ראשון ויו"ט שני של גלויות), והיו ישים שם קמעה לחיבוב המצווה, ואוכלים בגשם בכובעי לבד לראשיהם. ויש להבין מדוע עשו זאת דווקא בלילה הראשון. ונראה שאף הם סברו כדעת אותו גדול המובא בריטב"א, שפטור מצטער הנלמד מ"כעין תדורו" לא נאמר בלילה הראשון, הגם שנראה כי לדעתם אין זה חיוב חלוט אלא רק מנהג משום חביבות המצווה. ועיין עוד במה שכתב שם בשם חכמי לוניל (ד"ה חכמי), והן הן הדברים.

20 אפשרות אחרת לביאור המחלוקת קשורה ליחס בין חובת האכילה לחובת הדיורים

הנה חרף העובדה שדברי אותו גדול מחודשים עד מאוד, הרי שכאשר מתבוננים בפשט הסוגיה בדרך כזו. יש לכאורה ראייה לשיטתו מלשון הגמרא, וכך שנינו שם: "מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות, אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות". דהיינו, הלימוד הוא על עצם הלילה ולא על פעולה מסוימת בו. ואמנם בפסח החובה היא לאכול רק כזית מצה בלילה הראשון, אך בהחלט ניתן להבין שהשוואה היא בין אכילת מצה ובין ישיבה בסוכה, ולא בין אכילת מצה לאכילת סוכה. לכן, אף שהגדרת אכילת מצה תחומה ומוגבלת בכזית, הרי שהגדרת ישיבה בסוכה רחבה הרבה יותר ויכולה לכלול מלבד הסעודה באיזה שיעור שתהא גם את הלילה שבאה אחריה, וכמו שנתבאר.

אך לאור החקירה שהצגנו ביחס שבין דיני "כעין תדורו" ובין הגזרה שווה, נראה לכאורה שאותו גדול המחייב שינה אף בעת ירידת גשמים אוחו את החבל משני קצותיו. דהיינו, מחד הוא מדגיש מאוד את השוני הקיים בין מצה לסוכה, ובעצם את העובדה שישיבה בסוכה – "כעין תדורו" הוא דין רחב שאינו מצומצם לאכילת כזית ואף לא לאכילת כביצה, אלא לכלל פעולותיו של האדם. מאידך הוא מאמץ את הגזרה שווה באופן נוקשה, בכך שהוא מחייב לקיים דין את הישיבה בסוכה גם בעת ירידת גשמים, דהיינו כאשר בצורה פשוטה אין כאן כלל קיום של "תשבו כעין תדורו", והדברים זוקקים ביאור.

אכן לדעת שאר רבותינו הראשונים, שלא קיבלו את דעת אותו הגדול ונקטו שגם בלילה הראשון אין חובת שינה בעת ירידת הגשמים, מוכח שנקטו ששתי הדרישות הללו סותרות זו את זו, ובהכרח שיש לתת את הבכורה לאחת מהן. כלומר, או לתת את הבכורה לדיני "כעין תדורו", ולכן חיוב האכילה וכל שכן חיוב השינה מותנה בכך שאין גשם, או לתת את הבכורה לגזרה שווה, ולומר שהיא מחייבת לאכול

בסוכה: הריטב"א הדגיש את הדמיון בין חובת אכילה בסוכה לחובת אכילת מצה, ומכאן שסבר שכשם שבמצה יש חובת אכילה כך גם בסוכה, וכשם שאכילת מצה היא תכלית לעצמה כך גם אכילה בסוכה היא תכלית לעצמה. לעומת זאת אותו גדול נקט שאכילת מצה היא תכלית בעוד האכילה בסוכה היא תמיד רק אמצעי לקיום התכלית ישיבה בסוכה, ואם כן מאי חזית להעדיף את קיום המצווה בלילה הראשון על ידי האמצעי של אכילה על פני קיומה על ידי האמצעי של שינה, וממילא חייב בכל אופני המגורים בסוכה.

בסוכה אפילו אם ירדו גשמים, אבל אז היא דוחקת את ה"כעין תדורו" ודורשת אכילת כזית בלבד, כמו במצה, וללא חיוב שינה כלל, וכמו שנתבאר לעיל.

סיום

הנה אומר דוד המלך בתהילים (ל"ד, ט): "טעמו וראו כי טוב ה' אשרי הגבר יחסה בו". ויש להבין את כפילות הלשון, "טעמו וראו". ואפשר להסביר את הכפילות על פי דברי אור החיים הקדוש, על הכתוב בפרשת יתרו "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי" (שמות י"ט, ה), אשר כתב לבאר בכמה אופנים את הכפילות של שמוע תשמעו, ובאחד הביאורים כתב וזה לשונו:

עוד ירצה לומר כי אם יתחיל לשמוע התורה משם ואילך הוא יתאוה לשמוע עוד, והוא אומרו אם שמוע עתה אני מבטיחכם כי תשמעו מעצמכם כשתטעמו טעמה, כאומרו "טעמו וראו כי טוב ה'".

על דרך זו אפשר לבאר אופן נוסף של חובת הלילה הראשון. הנה אף שהישיבה בסוכה היא רשות ואינה חובה, עדיין הישיבה בה היא זכות עצומה, כמו בא בספרים. ומפני שאפשר שאדם אשר לא טעם את טעמה יפסיד את הזכות העצומה, באמרו שהיא רשות, אשר על כן קבעה התורה לילה הראשון חובה. ומכאן ואילך כשתטעמו טעמה, כלשון אור החיים הקדוש, "מבטיחכם כי תשמעו מעצמכם" – ומכאן ואילך רשות.